

ВІДГУК

офіційного опонента на монографію дисертації
Скокової Людмили Георгіївни «Культурні практики в сучасному
суспільстві: теоретичні підходи та емпіричні виміри» подану на здобуття
наукового ступеня доктора соціологічних наук
за спеціальністю 22.00.04- спеціальні та галузеві соціології

В житті сучасного суспільства спостерігається посилення культурної складової, яка стає рушійною силою соціоструктурних та інституціональних змін, маркером соціальних нерівностей, чинником продукування та відтворення ідей, цінностей, смислів. Форми і результати соціокультурної діяльності людей проявляються у різноманітних культурних практиках, які характеризуються мінливістю та подібністю, рухливістю та стабільністю.

Розуміючи фундаментальну роль культурних практик у соціальному житті, дисертантка ставить і успішно вирішує в дисертаційному дослідженні проблему, що полягає у здобутті «генералізованого знання щодо теоретичних і емпіричних підходів до вивчення культурних практик у сучасній соціології культури» (с. 8).

Програма дослідження побудована логічно та послідовно, спрямована на розкриття теми та реалізацію мети; поставлені завдання сприяють обґрунтуванню концептуальних векторів теоретичних підходів (сумісність, комплементарність, альтернативність), створенню історико-соціологічної панорами емпіричного вивчення культурних практик, що дозволяє здобувачці створити системну експлікацію теоретико-соціологічних і операціональних підходів, які застосовувалися науковцями в процесі вивчення широкого спектра напрямів, видів, форм соціально-культурної діяльності.

Об'єктивність та релевантність отриманих дисертанткою результатів забезпечуються комплексом застосованих загальнонаукових та

соціологічних, кількісних та якісних методів дослідження, що свідчить про високу методологічну компетентність Л.Г.Скокової. Варто підкреслити доцільність та майстерність авторки у використанні компаративного методу (визначення особливостей концепту «культурні практики» серед альтернативних теоретико-соціологічних підходів); методів соціокультурного та соціоструктурного аналізу (визначення соціокультурного контексту та соціоструктурних обумовленостей культурних практик); методу порівняльного соціологічного аналізу (зіставлення культурних практик українського суспільства з даними європейської культурної статистики); методів багатовимірного аналізу (конструювання моделей стилів вітчизняних культурно-дозвіллевих практик); методу якісного аналізу текстів (визначення смислових основ утворення культурних ідентичностей, комунікацій, артефактів, просторів тощо).

Використана авторкою емпірична база монографічного дослідження - ґрунтовна та репрезентативна, відповідає тематиці дисертації і дає можливість підтвердити висунуті здобувачкою теоретичні гіпотези. Слід зазначити, що у процесі багаторічної дослідницької діяльності Л.Г. Скокова брала безпосередню участь у розробці методологічного апарату використаних у роботі емпіричних досліджень та теоретичній інтерпретації їх результатів (моніторинг «Українське суспільство» Інституту соціології НАН України 1994–2017 років; результати Європейського соціального дослідження (ESS), тощо).

Це створило умови для вивчення динаміки структурних змін культурно-дозвіллевих практик населення України, що відбувалися протягом двадцяти років (1994–2017 рр.), дало можливість визначити довготривалі тенденції їх розвитку.

Таке широкомасштабне дослідження культурних практик було здійснено в Україні вперше.

Результати представленої дисертаційної роботи відзначаються

новизною та оригінальністю.

Авторка вперше в українській соціології глибоко, всебічно аналізує явище «культурні практики», визначає його соціальні виміри; розробляє наукові абрисы (у широкому та вузькому розумінні); формулює понятійний апарат, розширює рамки застосування (релігійні, художні, технічні, навчальні, політичні, наукові, медійні тощо); досліджує особливості репродукції та прогнозує перспективи розвитку в площині соціології культури.

Вперше в українській соціології Л.Г. Скоковою систематизовано теоретичні концепції та підходи до вивчення культурних практик, які представники світової соціології використовували в межах об'єктивістської, сучасної культуральної соціології (сильна програма) та практико-теоретичних і реляційних підходів.

Це дало можливість здобувачці вперше в українській соціології сформулювати та запропонувати фахівцям систематизований теоретичний підхід до вивчення культурних практик, спрямований на вирішення множинних завдань української соціології культури. Серед них - дослідження культурних практик-перформансів; виявлення генералізованих смислів нових культурних явищ та процесів; вивчення впливу соціоструктурних характеристик культурних практик на хід розвитку українського суспільства.

На основі ґрунтовного вивчення наукового досвіду світової соціології ХХІ сторіччя, встановлення специфіки модифікацій теорії практик (Т. Шацкі, Б.Лаїр), здобувачкою перше доведено високий пізнавальний потенціал цієї теорії та її перспективність для соціологічного аналізу культурних практик та культурних процесів у площині вітчизняної соціології культури.

Вперше виявлено засадничі принципи, на яких базується конфігурація простору актуальних операціональних стратегій дослідження культурних практик світової соціології культури (взаємодія та взаємообумовленість репродукування; гомологія/гетерологія культурної стратифікації; співвідношення виробництва/споживання культури).

Проаналізовано та апробовано в ході власного дослідження Л.Г.

Скокової можливості кількісних і якісних підходів; можливості порівняльного статистичного аналізу з використанням міжнародної культурної статистики. Доведено доцільність застосування в дослідженнях української культури таких апробованих у світовій соціології стратегій як *cultural studies*, етнографії/антропології медіа тощо.

Заслуговує на увагу запропонована Л.Г. Скоковою концепція «Дому як простору культури, осередку культурно-дозвілєвої діяльності». В ній визначено можливості сучасного людського житла як поля реалізації культурних практик у предметно-просторовому, часовому та соціальному вимірах. Такий підхід створює можливості для пояснення проявів тенденції (довготривалої у сфері культурно-дозвілєвої діяльності) до «одомашнення культури», побудову причинно-наслідкових зв'язків цього явища, виявлення його соціоструктурних впливів та тенденцій розвитку.

Важливим аспектом наукової новизни вважаємо той факт, що в дисертації дістала подальший розвиток парадигма продукування/споживання культури, проаналізований та теоретично обґрунтований напрям «виробництва культури», який був слабо розвинений в українській соціології культури, фактично, не мав теоретико-методологічної основи та концептуальної бази, розглядався в площині економічної науки та менеджменту культури.

Зазначимо, що здобувачка уважно та послідовно формулює положення наукової новизни дисертації. Кожне з них складається з констатуючої та пояснювальної частин; переконливо визначено особливості отриманих авторкою результатів, їх відмінність від попередніх наукових розвідок у цій царині. Це є свідченням наявності у Л.Г. Скокової необхідних наукових компетентностей.

Практичне значення дисертації полягає у можливості використання запропонованих авторкою підходів у процесі розробки стратегічних засад культурної політики в сфері вільного часу і дозвілля, аматорського та професійного мистецтва, повсякденної культури, мас-медіа. Здобуті

Л.Г. Скоковою результати можуть бути використані у процесі підготовки крос-культурних проектів, аналітичних висновків, оцінці ефективності культурної політики міських адміністрацій у сфері культури. Їх можна розглядати також як важливий внесок в реформування вищої культурно-мистецької освіти, нову теоретичну платформу соціології культури, методологічну базу підготовки фахівців сфери культури і мистецтв на засадах практико-теоретичних підходів.

Основні наукові результати здобувачки представлені у 22 працях (з них одна монографія, 4 статті в закордонних фахових виданнях; 2 статті у фахових виданнях, включених до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus). Матеріали дослідження апробовано на Всеукраїнських та наукових (науково-практичних) конференціях (13 робіт); додаткові результати висвітлюють шість робіт. Зазначене свідчить про достатній рівень ознайомлення наукової громадськості з дисертаційним дослідженням.

Слід відзначити наукоємність джерельної бази дисертації, яка крім вітчизняних видань включає більше 180 оригінальних англомовних джерел.

В авторефераті дисертації послідовно та достовірно представлено її зміст, основні теоретичні положення та використані в монографічному дослідженні емпіричні матеріали.

Представлений авторкою зміст монографічного дослідження відзначається логікою та послідовністю, науковою обґрунтованістю та ясністю формулювання назв його розділів та підрозділів.

Монографія кваліфікаційної роботи включає вступ, чотири розділи, висновки, список літератури та додатки. У визначених здобувачкою підрозділах чітко та послідовно вирішуються презентовані у вступі завдання дослідження.

У першому розділі «Теоретико-соціологічні засади осмислення культурних практик» Л.Г. Скокова виявляє та порівнює основні характеристики теоретичних підходів до культурних практик, виявляє їх

соціальний статус у сучасному житті, пояснює концептуальні вектори дослідження їх сумісності, комплементарності та альтернативності.

На основі розширеного історико-соціологічного аналізу становлення та розвитку теоретичних підходів до вивчення культурних практик авторка визначає потенціал амбівалентностей і напружень у їх концептуальному розумінні.

Аналізуючи процес переосмислення взаємозв'язків культурного і соціального, здобувачка розкриває сутність підходу культуральної соціології (Дж. Александер), в процесі розвитку якої відбулося переосмислення ідей класичної та посткласичної соціології, а соціологія культури визнавалася «багатосегментним полем, яке включає вивчення соціокультурних диференціацій, соціокультурних стилів, культурного виробництва, творчості, мистецтва, дозвілля, культурного споживання, субкультур, культурних ідентичностей, медіа культур та інших предметних царин» (с.13).

Авторка визначає подібності та відмінності соціології культури та культуральної соціології; місце смислових компонент у класичних та посткласичних концептуалізаціях; порівнює «сильну» програму культуральної соціології з «слабкими» програмами сучасної теорії культури, аналізує її концептуальне підґрунтя (В Дильтей), обговорює дискусійні питання проекту.

Аналізуючи основні етапи розвитку практико-теоретичних підходів, докладно розбираючи теорію практик за Т Шацкі та специфіку реалізації практико-теоретичних підходів у соціології культури (Л.Тевено, Л. Болтанський), здобувачка формує концептуальні ресурси для докладного вивчення процесів розвитку культурних практик в сучасному суспільстві.

Вивчення бурдесіанських та постбурдесіанських підходів до аналізу культурних практик дисертантка здійснює на основі аналізу досвіду дослідження практик культурного продукування та споживання в рамках «нової» соціології культури, складовими якої виступають концепти поля, габітусу, диспозицій та капіталів.

Аналіз реляційних підходів до дослідження культурних практик, на думку авторки, засвідчує можливість конфігурацій поєднань складних реляцій людей та матеріальних об'єктів, у тому числі – процесу набуття культурного статусу як головної детермінанти культурної партиципації, соціальної престижності участі в культурі.

Другий розділ «Операціональні виміри культурних практик» спрямовано на визначення методологічних альтернатив у дослідженнях культурних практик (об'єктивізм, інтерпретативна соціологія, критичні підходи). Л.Г. Скоковою проведено докладний історико-соціологічний аналіз зазначених наукових парадигм. На прикладі соціології дозвілля досліджено досвід емпіричних досліджень та визначено домінуючі стилі культурних практик. Продемонстровано можливості аналізу культурних практик у рамках об'єктивістських підходів: їх технологічний потенціал, переваги в отриманні кількісних і порівняльних даних.

Здобувачкою вивчено та систематизовано інфраструктуру досліджень культурних практик. Осмислено можливості порівняльної культурної статистики, визначено етапи та чинники її розвитку, рівні становлення (національний, міжрегіональний, міжнародний).

Л.Г. Скоковою виокремлено поширений у дослідженнях культурних практик емпіричний підхід, у якому реалізуються ідеї щодо гомології соціальної та культурної стратифікації (Бурдьє). Доповнено та перевірено на вітчизняних даних концепт культурної всеїдності (omnivorousness). Порівняно результативність використання кількісних та якісних методів дослідження культурних практик.

До наукового дискурсу авторкою введено поняття дескриптивних досліджень культурних практик, що слугуватиме основою становлення проекту «виробництва культури» в національному культурному просторі. Розглянуто етапи, елементи, контексти «виробництва культури»; проаналізовано критичний дискурс та пізнавальні перспективи цього напрямку.

Значної уваги надається досвіду етнографічних підходів у дослідженнях культурних практик, особливо – тренду практико-орієнтованої етнографії медіа.

Третій розділ «Динаміка культурно-дозвіллевих практик в українському суспільстві» авторка спрямувала на перевірку можливостей власно сконструйованої теоретичної системи для аналізу динамічних змін, що сформувалися в полі культурно-дозвіллевих практик населення України протягом останніх десятиліть. У зазначеному контексті проаналізовано баланс публічного та приватного зразків дозвілля; можливості та обмеження процесу залучення населення України до культурно-дозвіллевих практик; моделі культурно-дозвіллевих стилів, їх характеристики (рухливість, активність, діапазон занять).

Розглянуто явище культурної партиципації, його бар'єри та стимули, встановлено специфіку поточної динаміки та фактори гальмування означеного процесу. Окремо прояви явища культурної партиципації досліджені на основі аналізу практик мережево-цифрової культури. Здобувачкою використано досвід міжнародних досліджень залучення до Інтернету та участі населення в цифрових культурних практиках, визначено основні вектори аналізу партиципації в цифровій культурі.

Четвертий розділ «Смисли і змісти участі в культурі» авторка присвятила дослідженню сучасного змісту окремих сегментів культурного життя та поясненню смислів залучення практикуючих до цих сегментів культури. До обраного Л.Г. Скоковою переліку увійшли: дослідження мовних практик українського суспільства; образи, уявлення та реалії сприйняття дому (оселі) як середовища реалізації культурних практик; дослідження інтернет-мемів, як кодів та своєрідних сучасних культурних-практик мережево-цифрової культури.

Проведені наукові розвідки довели наявність відтворення та продукування сучасними засобами (у тому числі – електронними) нових проявів дигітальної та соціальної нерівності, можливості поширення їх навіть

в комфортному «захищеному» домашньому середовищі. З іншого боку, на думку авторки, дім та інтернет-простір набувають значення «креативного середовища низової партисипації, чинника демократизації доступу до продуктів культури, накопичення в суспільстві соціального капіталу» (с.284).

В даному дослідженні отримано актуальне, затребуване суспільством знання про стани і динаміку культури в сучасному суспільстві через призму вдумливого, деталізованого співставлення ключових теоретизацій культурних практик, історико-соціологічних реконструкцій кількісних і якісних підходів у їх вивченні.

Визнаючи безумовну наукову цінність та практичне значення дисертаційного дослідження, звертаємо увагу здобувачки на ряд дискусійних положень, щодо яких хотілося б почути коментарі:

1. За межами дисертаційного дослідження залишився теоретичний набуток досліджень вітчизняної соціології культури, культурно-дозвіллевої та соціально-культурної діяльності останньої третини ХХ сторіччя.
2. До емпіричної бази роботи не включено солідний масив досліджень культурних практик пострадянського простору (колективних і авторських), здійснених в руслі активістської соціології. На мою думку, цьому напряму можна було б приділити більше уваги, показати сильні і слабкі сторони цього субполя соціології культури, а також ідентифікувати теоретичні інтерпретації динамічного потенціалу культурних рухів українського суспільства як прояв тенденції до розгортання в Україні «сильної програми» культуральної соціології.
3. На нашу думку, більш докладного аналізу потребують дослідження співвідношення, сумісності традиційних вітчизняних та нових концептів, а саме: «соціально-культурна діяльність»-«культурно-дозвіллева діяльність»-«культурні практики»; «народна творчість»-«аматорство»- «волонтерство»; «культурні ідентичності» - «субкультури» - «культурні практики».

Відомі праці авторки на цю тему, проте в дисертації цій проблематиці, можна було б приділити більшу увагу.

Зазначаємо, що надані зауваження мають дискусійний характер і не впливають в цілому на цінність кваліфікаційного дослідження та загальне позитивне враження від монографії.

У представленому дисертаційному дослідженні розв'язано важливу наукову проблему, що у полягає в наявності суперечності між зростаючою проліферацією, розрізненістю результатів вивчення рухливих станів соціальних і культурних порядків сучасних суспільств у межах мультипарадигмального теоретизування сучасної соціології культури, різноманітних технологій емпіричного дослідження культурних практик і актуальними запитамі соціологічної науки щодо формування генералізованого знання стосовно концептуальних і операціональних підходів до вивчення культури.

В даному дослідженні отримано актуальне, затребуване суспільством знання про стани і динаміку культури в сучасному суспільстві через призму вдумливого, деталізованого співставлення ключових теоретизацій культурних практик, історико-соціологічних реконструкцій кількісних і якісних підходів у їх вивченні та авторських інтерпретацій даних емпіричних досліджень українського соціуму. Оже, мету дослідження можна вважати реалізованою повністю.

Авторка демонструє в монографії усі етапи здійснення наукового пошуку, його емпіричну базу. Це дає підстави для ствердження, що наукові результати дисертаційного дослідження є достовірними, а представлена кваліфікаційна робота заслуговує позитивної оцінки.

Отже, дисертаційне дослідження «Культурні практики в сучасному суспільстві: теоретичні підходи та емпіричні виміри» виконано на належному науково-методологічному рівні, написано професійною соціологічною мовою, відповідає профілю та паспорту спеціальності 22.00.04 (зокрема, за напрямом «вивчення специфічних закономірностей, тенденцій, що

виражають і закріплюють відносно постійні зв'язки в соціальних інституціях, групах, організаціях чи способах їх взаємодії»), профілю спеціалізованої вченої ради Д26.229.01 в Інституті соціології Національної академії наук України та існуючим вимогам до дисертацій на здобуття наукового ступеня доктора наук (зокрема п. 9, 10, 12, 13 «Порядку присудження наукових ступенів», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України № 567 від 24 липня 2013 року (зі змінами, внесеними згідно з постановами КМУ № 656 від 19.08.2015 р., №1159 від 30.12. 2015 р. та №567 від 27.07.2016 р.).

Відповідно до наданих висновків Скокова Людмила Георгіївна заслуговує на присудження наукового ступеня доктора соціологічних наук за спеціальністю 22.00.04 – спеціальні та галузеві соціології.

Офіційний опонент

доктор соціологічних наук, професор,
професор кафедри соціальних структур
та соціальних відносин

Київського національного університету
ім. Тараса Шевченка

Н.М. Цимбалюк

